

KLAIPĖDOS CENTRINĖS DALIES MORFOSTRUKTŪROS KAITOS GALIMYBĖS

Inesa Alistratovaitė-Kurtinaitienė, Dalia Dijokienė

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETO URBANISTIKOS KATEDRA

Pylimo g. 26/1, LT-01132 Vilnius

inesa.al@gmail.com, dalia.dijokiene@vgtu.lt

Straipsnyje glaustai apibūdinami Klaipėdos centrinės dalies morfostruktūros ypatumai, diskutuojama, ar istoriškai susiklosčiusi urbanistinė Klaipėdos centrinės dalies struktūra jau neturi raidos potencialo, ar ji gali plėtotis, kaip ir kur galėtų atsirasti XXI a. morfologinių darinių. Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, buvo pasitelkti Klaipėdos istorinės urbanistinės raidos ir morfostruktūros tyrimai, atlikti straipsnio autorių vykdytuose moksliniuose ir užsakomuosiuose darbuose. Remiantis tyrimų apibendrinimais, pateikiamos metodiškai suformuluotos centrinės dalies kaitos galimybės.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: morfostruktūra, miesto centrinė dalis, Senamiestis, miesto urbanistinė raida, urbanistinis projektavimas, Klaipėda.

ĮVADAS

Miesto urbanistinė struktūra kito, kinta ir kis – tai jos gyvavimo variklis. Kiekviena žmonių karta mieste išsaugo tai, kas jai atrodo vertinga, ir keičia tai, kas, atrodytų, ir turėtų keistis. Europos miesto raidai yra būdinga tiek natūrali kaita, tiek kraštutiniai jos proveržiai. Galima teigti, kad, pradėjus vertinti miesto istorinės raidos ir kaitos ženklus, formavosi istorinio urbanistinio paveldo apsauga kaip viešpataujančių urbanizacijos procesų priešprieša. Istorinės aplinkos ir šiuolaikinės visuomenės dialogas gyvybiškai svarbus abiem pusėm – istorinis urbanistinis paveldas palaiko ir tvirtina civilizacijos plėtrai būtinus miesto bendruomenių tapatumus, kita vertus, tas paveldas gali būti išsaugotas tik pačios bendruomenės.

Ar urbanistinį audinį ir atskirus jo sandus formuojantis kūrėjas (architektas ar urbanistas) atsižvelgia į jau esamą urbanistinę struktūrą, priklauso tiek nuo socialinio užsakymo, tiek nuo paties kūrėjo mentaliteto. Jei nauja urbanistinė koncepcija nepaiso susiklosčiusios miesto struktūros, dažniausiai ji sukelia konfliktą ir gali patirti nesėkmę. Pasak miestų struktūros tyrėjo Kevino Lyncho, praeities ženklams išlikti yra optimali riba. Jeigu jų lieka pernelyg mažai, yra pavojus prarasti orientaciją. Tokie esminiai pakeitimai reikšmia, kad „istorinis urbanistinės struktūros laikrodis“ užsukamas iš naujo. Kadangi istoriniai miestų branduoliai yra sukaupe daugelio kartų patirtį, atlaikiusią laiko išbandymą, istorinio užstatymo principus išlaikyti būtina ir reikia tobulinti atsižvelgiant į erdvinis dėsningumus.

Šio straipsnio tyrimo objektas – Klaipėdos centrinė dalis. Tyrimu bandoma atsakyti, ar istoriškai susiklosčiusi urbanistinė šios dalies struktūra jau neturi raidos potencialo, ar dar gali plėtotis, o jei gali – tai kaip ir kiek, kad vis dar liktų atpažįstama, ir ar XXI a. gali atsirasti naujų morfologinių darinių? O gal šią miesto dalį reikia tik saugoti jos nebevystant? Tada kyla ir kitų klausimų – ar saugoma teritorija turi būti tokia didelė, ar dabartinės juridinės Senamiesčio ribos yra tinkamos? Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, buvo pasitelkti Klaipėdos istorinės urbanistinės raidos ir morfostruktūros tyrimai, atlikti straipsnio autorių vykdytuose moksliniuose ir užsakomuosiuose darbuose²¹. Remiantis tyrimų apibendrinimais, straipsnyje pateikiamos metodiškai suformuluotos centrinės dalies kaitos galimybės.

1. CENTRINĖS DALIES MORFOSTRUKTŪROS YPATUMAI

Urbanistinę audinį galima suskaidyti mažiausiai į du sluoksnius: sistemos sluoksnis, apibūdinantis techninius rodiklius, ir forma, labiau paklūstanti meniškiems nei utilitariems poreikiams²². Kiekvieno miesto urbanistinė struktūra (struktūrinių elementų išsidėstymo ir funkcionavimo ypatumų visuma²³) yra nepa-

kartojama – nepriklauso nuo to, ar ji formavosi savaime, ar buvo formuojama planingai. Klaipėdos morfostruktūra kurta tiek planingai, tiek savaime. Miesto raidai darė įtaką ne vienas valstybinis darinys, todėl kai kurie užstatymo principai yra būdingi tik šio miesto struktūrai. Straipsnyje glaustai apibūdinama miesto istorinė urbanistinė raida ir išryškinami susiklostę morfotipų, kvartalų, gatvių tinklo, erdvinės struktūros ypatumai, apibendrintai pateikti autorių sudarytose schemose.

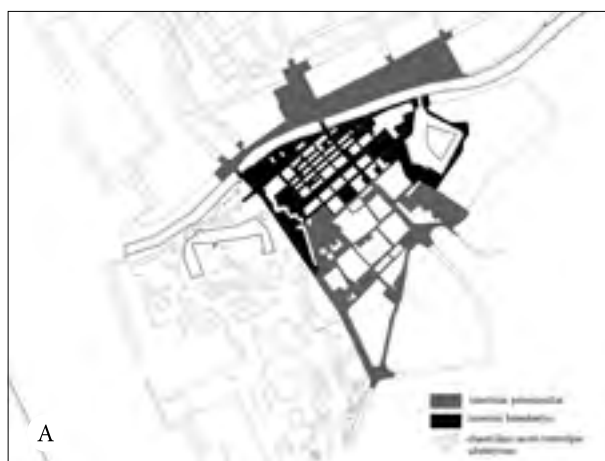
1.1. ISTORINĖ URBANISTINĖ RAIDA

Nuo Klaipėdos įkūrimo (ja laikomi 1252 m.) iki 1923 m. miestas priklausė Prūsijos valstybei. Klaipėda buvo statoma pagal romėnų miestų planavimo principus. Ir tradicinėje karinėje romėnų stovykloje, ir Klaipėdoje jai kuriantis miesto struktūra buvo pajungta kariniams tikslams. Pirmasis seniausios dalies planas (gatvių tinklas ir žemės sklypų ribos) beveik visas išliko iki mūsų dienų. Jis yra labai paprastas, aiškus ir kartu savitas: griežtos, paralelinės eilės nukreiptos į tvirtovę, kvartalai – 13 × 49 m. Išilginės gatvės gana plačios (12 m), o skersinės – siauros (5,5 m). Plano pamatas – dvi statmenai susikertančios svarbiausios gatvės, kartojančios romėnų karo stovyklos *cardo* ir *decumanus*. Gatvė, vedanti į tvirtovę, yra du kartus platesnė už skersinę (25 m) ir nutiesta į salos, kurioje prasidėjo miestas, vidurį. Gatvių užstatymo siluetai buvo reguliarūs, lygūs, atitiko plano pobūdį²⁴.

Ilgainiui apie miesto branduolį kūrėsi ir augo daugiau ar mažiau atitolusios ir nevienodais funkciniais ryšiais susietos gyvenvietės, tapusios istoriniais Klaipėdos priemiesčiais arba miesto dalimis. XVI a. pabaigoje istoriniuose priemiesčiuose gyveno beveik tiek pat gyventojų, kiek ir miesto branduolyje, o prie-

- 1 Inesa Alistratovaitė, „Uostamiesčio vizualinio įvaizdžio formavimo galimybės ir problemos: aukštybinių pastatų specialiojo plano rengimas – esama situacija ir koncepcija“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2008, 32 (2), p. 71–85; Idem, „Uostamiesčio vizualinio įvaizdžio plėtros galimybės ir problemos: aukštybinių pastatų išdėstymo specialiojo plano rengimas – sprendinių konkretizavimas ir pasekmių vertinimas“, in: *Ibid.*, 33 (2), p. 49–81; Dalia Di-jokienė, „Lietuvos miestų istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai (Kaunas, Klaipėda, Kėdainiai)“, in: *Ibid.*, 2006, 30 (4), p. 192–203; Idem, „Istoriniai priemiesčiai senamiesčių struktūroje“, in: *Ibid.*, 2009, 33 (2), p. 92–99; Idem, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*, Vilnius: Technika, 2009.
- 2 Philipp Meuser, „Experiments with Convention. European Urban Planning from Camillo Sitte to New Urbanism“, in: Krier Rob, *Town Spaces*, Birkhauser, 2006, p. 251.
- 3 Zigmantas J. Daunora, Salvinija Kirvaitienė, Algis Vyšniūnas, *Vilniaus vizualinio identiteto apsauga ir plėtros principai*, Vilnius: Technika, 2004, p. 145.

- 4 Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*, Vilnius: Technika, 1994; Algimantas Miškinis, „Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos“, in: *Architektūros paminklai*, 1979, t. V, p. 19–36.

1. Klaipėdos struktūrizavimas pagal kompozicinius kriterijus
Structural diagrams of Klaipėda city in accordance with the compositional criteria

2. Klaipėdos istorinio centro gatvių ir aikščių tinklas (A), kvartalų struktūra (B)
Network of streets and squares (A), structure of blocks in the historical centre of Klaipėda (B)

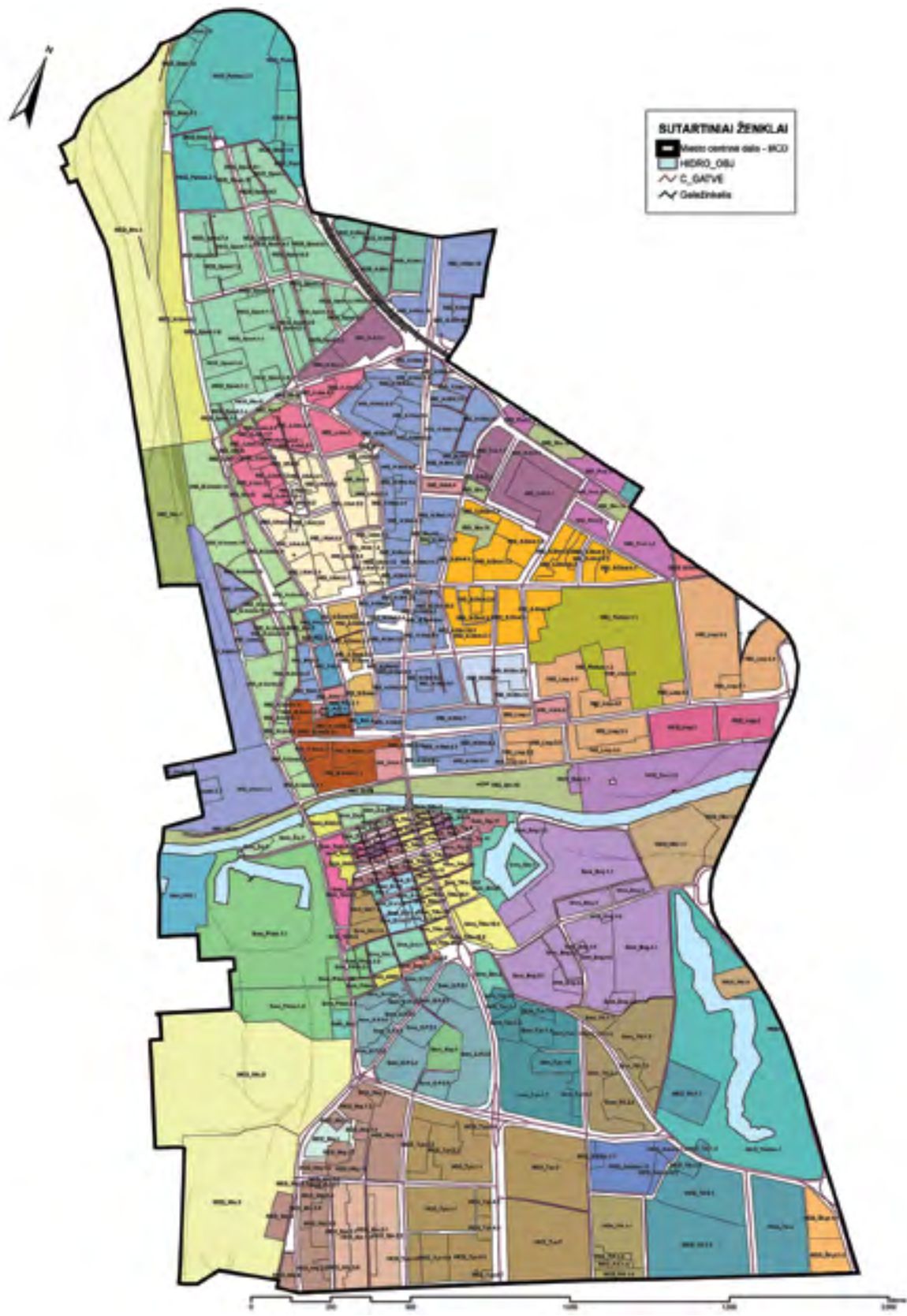
miesčių užimama teritorija gal net viršijo salos plotą²⁵. Priemiesčių planai formavosi savaime, gatvių tinklas plėtėsi laisvai pagal vietovės pobūdį, užstatymas buvo retesnis nei miesto branduolio.

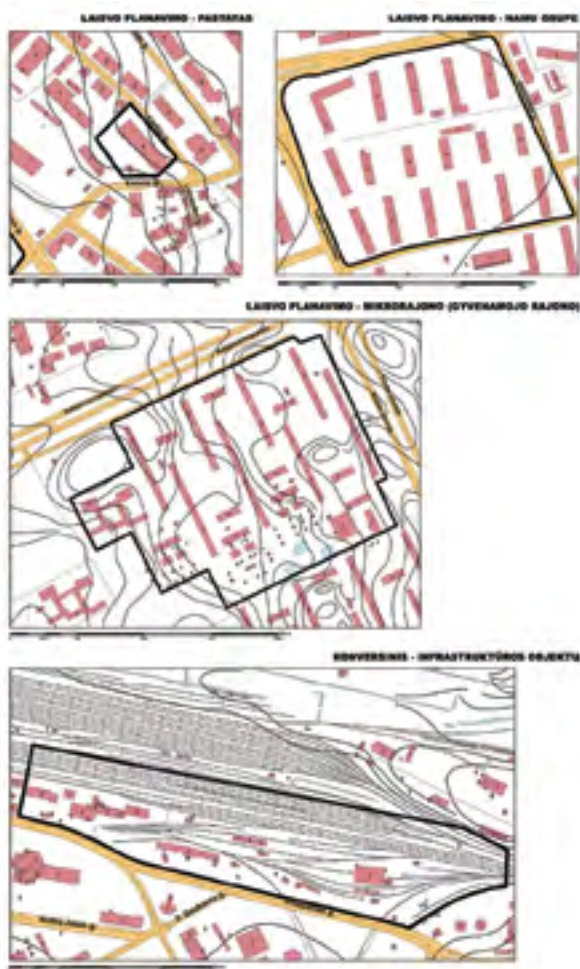
vieną ar kelis miestovaizdžių tipus ir sutampa su jų ribomis. Klaipėdos struktūrizavimą pagal kompozicinius kriterijus rodo 1 paveikslas, o istorinio centro plano ypatumai (gatvių ir aikščių tinklas, kvartalų struktūra) pateikti 2 paveiksle.

1.2. MORFOTIPŲ, KVARTALŲ, GATVIŲ TINKLO, ERDVINĖS STRUKTŪROS YPATUMAI

Miestovaizdžių pasiskirstymas kuria nevienodo pobūdžio zonas, todėl atsiranda įvairovė miesto vizualiniam įvaizdžiui ir jo plėtros galimybėms. Visos erdvinės miestovaizdžių sistemos formavimo pagrindas yra nustatytų miesto dalių planavimo principai – morfotipai, pagal kuriuos miestovaizdžiai sudalijami į smulkesnius teritorinius vienetus. Rengiant miesto

5 Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 19–36.

3. Klaipėdos kvartalų indeksavimas centrinėje dalyje
Indexation of blocks in the central area of Klaipėda city

4a. Klaipėdos kvartalų užstatymo tipai
Built-up types of blocks of Klaipėda city

struktūrinių dalių, miestovaizdžių rajonavimo ir morfotipo identifikavimo schemas, pastebėta jų tarpusavyo ryšių nulemta seka:

STRUKTŪRINĖS MIESTO DALYS (ZONOS) ←
→ MIESTOVAIZDŽIAI ← → MORFOTIPAI.

Mieste išskirta 1701 teritorinis vienetas, kurių skaičiumo pagrindą sudaro esama urbanistinė struktūra, užstatymo morfotipo įvairovė ir esamo užstatymo numatomų rodiklių stabilumas. Centrinės dalies kvartalų indeksavimas pateikiamas 3 paveiksle.

Teritorijos morfotipas yra bene svarbiausias vizualinį identitetą reglamentuojantis veiksnys. Jame atsiskleidžia tiek socialiniai, tiek ekonominiai, tiek kultūriniai, politiniai, juridiniai, nuosavybės ir kiti visuomeninių formavimasi atspindintys rodikliai, todėl išnagrinėti visi Klaipėdos morfotipai ir jų deriniai, nes kiekvienas morfotipas turi skirtingas plėtros galimybes. Yra 8 pagrindiniai planavimo principai – sodybinis, miesto vilų, perimetrinis, taškinis, laisvo planavimo, konversinis, želdynų ir visuomeninių erdvių (4a ir 4b pav.). Visus juos galima rasti centrinėje dalyje. Viso miesto teritorijoje yra ir planavimo prin-

cipų atmainų – iš viso 35: 21 užstatymo, 8 želdynų ir 6 visuomeninių erdvių.

2. CENTRINĖS DALIES URBANISTINIŲ STRUKTŪRŲ IR PAVELDO TERITORIJŲ JURIDINIŲ RIBŲ SANTYKIS

Kaip jau buvo minėta, Klaipėdos urbanistinių audinių galima suskaidyti į struktūrinius dėmenis, tačiau 5 paveiksle matyti akivaizdus centrinės dalies struktūrinių ir juridiniais dokumentais nustatytų paveldosauginių teritorijų ribų neatitikimas. Senamiestis

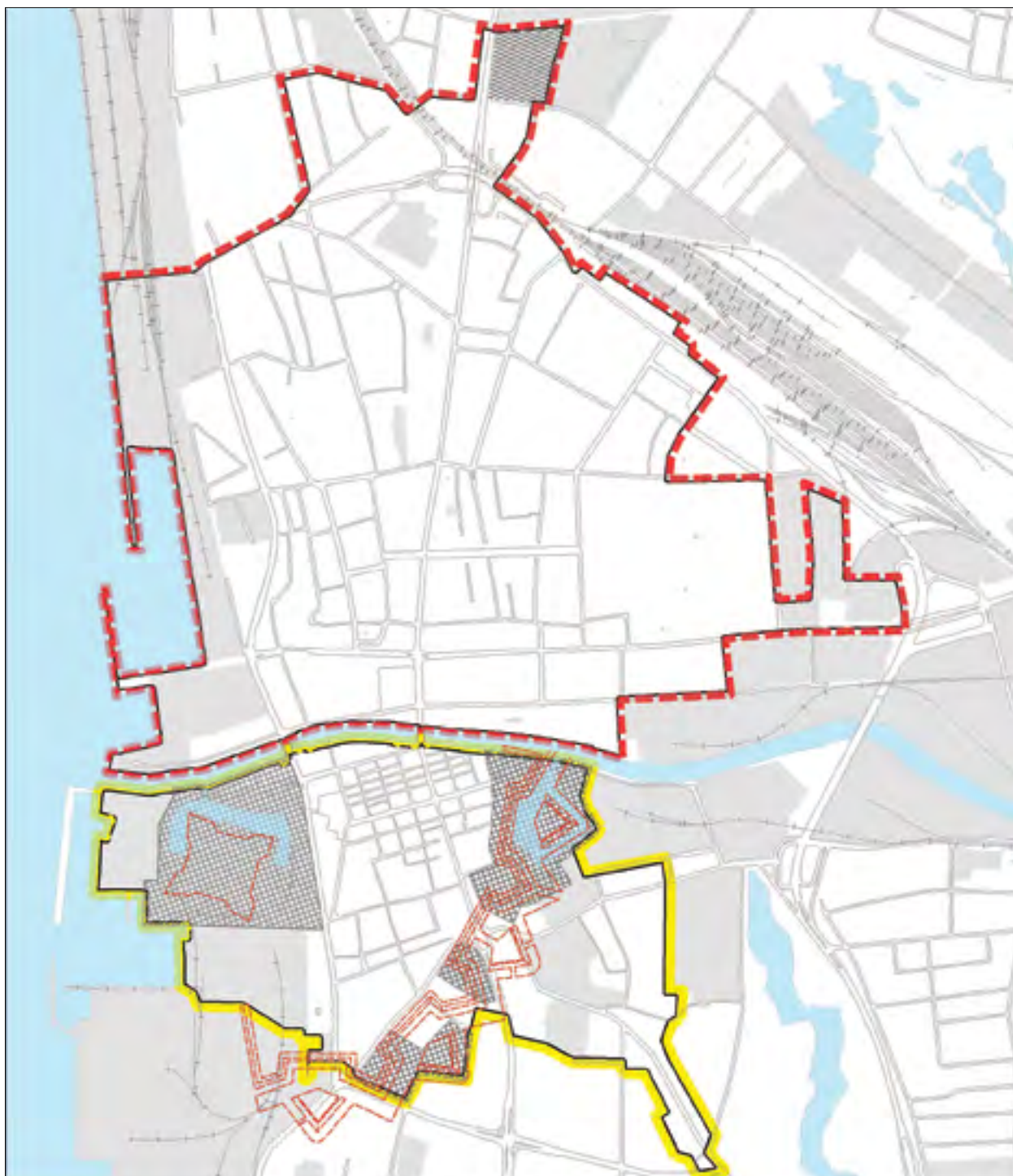
4b. Klaipėdos kvartalų užstatymo tipai

Built-up types of blocks of Klaipėda city

5. Istorinių miesto struktūrų ir paveldo teritorijų juridinių ribų santykis

Relationship between the borders of historical urban structures and the juridical borders of heritage territories

yra fiksuojamas juridine riba, kuri ir yra tik juridinė riba, o ne struktūriškai išreikšta skiriamoji, vietomis apimanti nepagrįstai daugiau teritorijos negu istoriškai susiklosčiusi struktūra (dabartinė Senamiestio

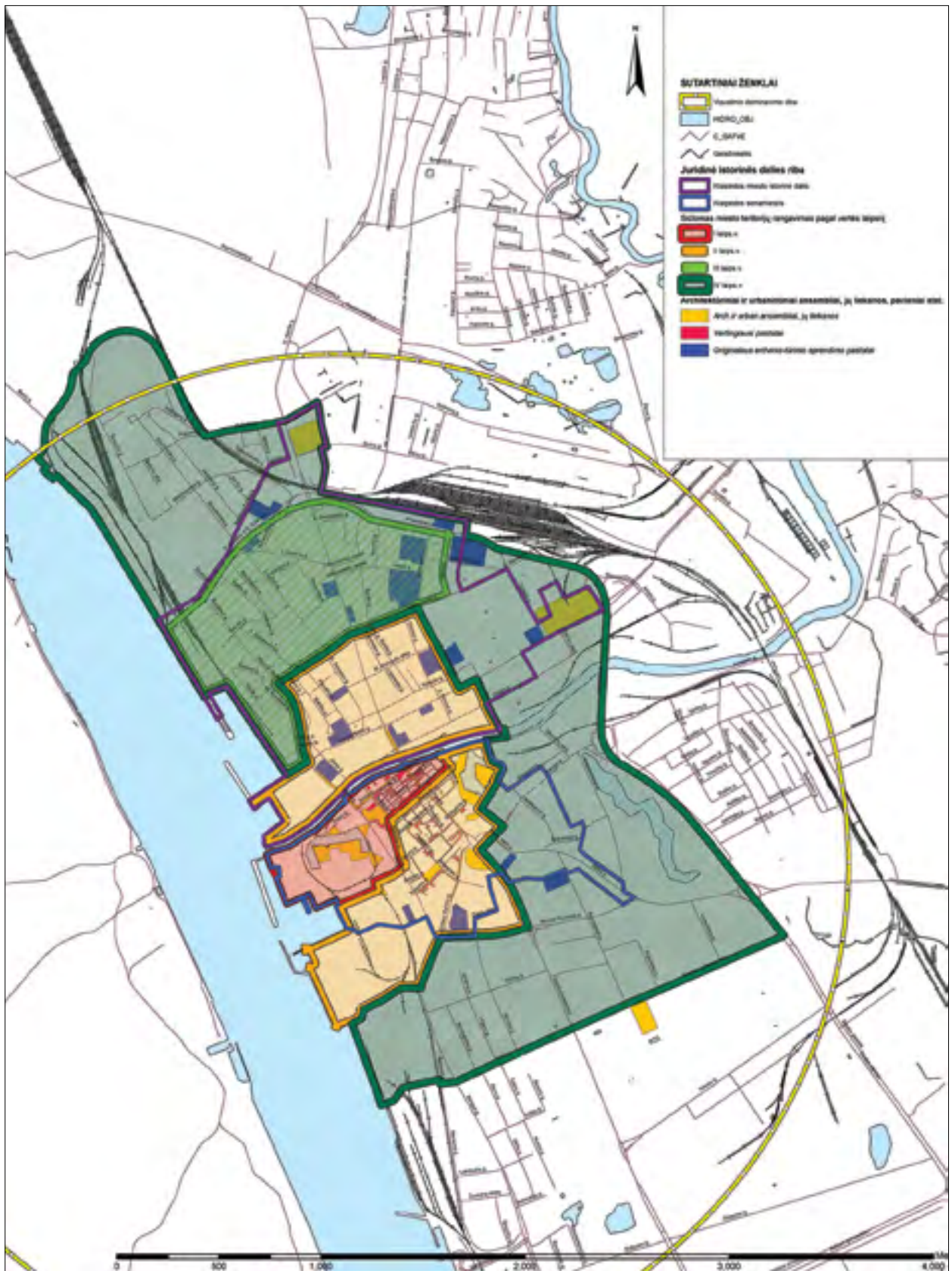
SUTARTINIAI ŽYMĖJIMAI

- Vandens telkiniai
- Pramonės ir sandėlių teritorijos
- Geležinkelis
- Gatvės
- Gynybiniai įtvirtinimai

Vertybės teritorijos pagal NKV registrą

- Kaipėdos senamiestis (unikalus kodas 16075, buvęs kodas U17)
- Bastionų kompleksai, esantys NKV 16075 teritorijoje
- Kaipėdos istorinė dalis (unikalus kodas 22012, buvęs kodas U18)
- Kareivinių kompleksas, esantis NKV 22012 teritorijoje

6. Vertybinė Klaipėdos centrinės dalies teritorijų hierarchija
Value hierarchy of the territories of Klaipėda's central area

riba yra išplėsta senojo įvažiavimo (Tilžės gatvės link). Dalis gynybinių įtvirtinimų nepatenka į Klaipėdos Senamiesčio vertybės teritoriją (unikalus kodas 16075, buvęs kodas U17), patenka tik į apsaugos zoną, vizualinės apsaugos pazonę (jos ribos patvirtintos 2012 03 27), nors pagal Vlado Žulkaus tyrimus²⁶ ta teritorija nėra archeologiškai ištirta, ir joje tikrai gali būti gynybinių įtvirtinimų liekanų. Pati piliavietė visur žymima kaip pramonės teritorija, todėl būtina konstatuoti, kad tarp Klaipėdos pilies nykimo ir pramonės vystymosi marių pakrantėje yra tiesioginis ryšys.

Dabar Senamiesčio struktūra, galima sakyti, „sklandžiai ištirpsta, pranyksta“ likusioje miesto struktūroje. To pasekmės – sunaikinti XIX a. gynybiniai įtvirtinimai, jų vietoje sovietmečiu atsirado tipiniai statiniai. Iš Europos miestų raidos matyti, kad dažniausiai istorinių jos miestų senamiesčiai turėjo arba vis dar turi gynybines sienas (dabartiniu metu yra išsaugoję rečiau visą sieną, dažniau yra jų fragmentų), kurios miesto struktūroje yra tam tikras elementas – Kopenhagoje ir Vienoje – bulvaras (*grass root*); Romoje, Florencijoje, Dresdene, Krokuvoje, Rygoje, Taline – žalia juosta ar ruožas (*green belt, green edge, green link*) ar pavieniai želdynai, prie jų esantys visuomeniniai pastatai ir erdvės jungiasi į vieną polifunkcinį žiedą: sukuriamas tiek fizinės, tiek vizualinės apsaugos ruožas.

Klaipėdoje galimi du būdai Senamiesčio ribų nužymėjimui spręsti: struktūroje jas išskirti arba atvirkščiai – suvienodinti. Pastarąjį būdą galima traktuoti kaip problemą, nes unikaliuos struktūros niveliacija bendrame miesto kontekste mažina

struktūros atpažįstamumo galimybę. Šiuo atveju Senamiesčių juosiančias fortifikacijas galima traktuoti kaip ribą – aiškiai skiriančią istorinio Senamiesčio branduolyje susiformavusią morfostruktūrą nuo kitoniškos jį supančios morfostruktūros. Gynybinė bastionų sistema yra itin stiprus Klaipėdos tapatumo formantas.

Kaip alternatyvą dabartinėms juridiniuose dokumentuose nustatytoms paveldosauginėms centrinės dalies teritorijų riboms galima pateikti štai tokią vertybinę teritorijų hierarchiją (žr. 6 pav.):

- I laipsnio vertės teritorija – miesto branduolys, turintis karo stovyklos struktūrą (gatvių tinklas, užstatymas) ir pilis;
- II laipsnio vertės teritorija – branduolio apsaugos žiedas, buvusios Frydricho priemiesčio ir Krūmiesčio teritorijos su bastioniniais įtvirtinimais;
- III laipsnio vertės teritorija – Vilhelmštato teritorija, buvęs istorinis priemiestis;
- IV laipsnio vertės teritorija – centrinis miesto rajonas, teritorija ribojama Juliaus Janonio, Stepono Dariaus ir Stasio Girėno, Priestočio, Trilapio, Mokyklos, Paryžiaus Komunos, Rūtų gatvių ir Kuršių marių.

3. CENTRINĖS DALIES KAITOS GALIMYBĖS

Glaustai apžvelgus istorinę urbanistinę raidą, nustatčius morfostruktūros ypatumus ir vertybiniu pagrindu hierarchizavus centrinės dalies teritorijas, galima svarstyti apie urbanistinės struktūros kaitos galimybes. Straipsnyje aptariami keli kaitos variantai, kurių pagrindu tapo tokie teiginiai:

- itin saugoti istorinius vizualinius vaizdus, kuriuose vyrauja foninis užstatymas ir kelis kartus jį viršijančios bažnyčios;
- naujus vaizdo elementus kurti saugomų teritorijų prieigose;
- būtina iš principo nauja urbanistinė saugomų teritorijų prieigų įforminimo koncepcija.

26 Vladas Žulkus, „Klaipėdos kultūriniai sluoksniai“, in: *Architektūros paminklai*, 1982, t. VII, p. 6–22; Idem, *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*, Vilnius: Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, 1991.

3.1. ISTORINIO UŽSTATYMO PRINCIPŲ TĘSTINUMAS

Kvartalų struktūroje galima išskirti vieną itin reikšmingą požymį – tęstinumo stygių ir didelį fragmentiškumą, arba, kitaip sakant, užstatymo intensyvumo stoką lemiantį struktūros neišbaigtumą, vientisumo nebuvimą. Miestas, visų pirma, yra sankaupa, o jos stygius užstatymo požiūriu yra nebrandžios struktūros požymis.

Centrinėje dalyje galima aptikti ypač daug planavimo principų, nes ji – įvairių politinių, ekonominių interesų sritis. Centrinė dalis labai nukentėjo nuo karo, vėliau sovietmečiu padaryta intervencija į miesto audinį padėties nepataisė – dar labiau pablogino. Skurdus dominančių arsenalas, pavienės pokario ir nepriklausomybės metų naujų pastatų realizacijos – lyg bandymas atstoti sunaikintą erdvinę kompoziciją, bet jau kitaip.

I laipsnio vertės teritorija centrinėje dalyje yra bene vientisusia – XIV a. siekianti romėniškoji gatvelių sistema lėmė unikalų užstatymą. Nors tolydžio jis buvo šiek tiek keičiamas, tačiau šis pokytis nėra pavojingas ir ženklus teritorijos atpažįstamumui, jo tapatumo išsaugojimui. Teritorijos vertė yra jos vientisas foninis 2–3 aukštų užstatymas: namai smailiais stogais sudaro panoramą, kurios aukštis siekia iki 16 m, išskyrus Mėjerheferio pastatą (30 m). Remiantis istorine erdvine šios teritorijos užstatymo kompozicija ir 1973–1975 m. Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektu²⁷, siūloma atstatyti buvusią Šv. Jono bažnyčią ar kitą vertikalų akcentą (60 m aukščio), kurio „viršūnei“ būtų keliami itin aukšti architektūriniai reikalavimai, o paskirtis neturėtų būti gyvenamoji. Visoje kitoje dalyje ir toliau išlaikyti esantį foninį aukštį ir Senamiesčiui būdingas spalvas.

Piliavietė yra ne tik centrinės dalies *ašis*, bet ir visos Klaipėdos teritorijos kulminacija. Vadovaujantis

1993 m. Klaipėdos regeneraciniu projektu²⁸, taip pat remiantis istorine erdvine šios teritorijos užstatymo kompozicija, siūloma atsižvelgti į ypatingą istorinę-kultūrinę piliavietės reikšmę ir į paminklo apsaugai bei atstatymui būtinas sąlygas, siūloma iškelti pramoninius objektus ir nebeleisti jokios ūkinės-gamybinės veiklos šioje teritorijoje. Pagal 2002 m. patvirtintą detalų planą (2002 02 14 Klaipėdos miesto valdybos sprendimu nr. 69) Klaipėdos piliavietės teritorijoje numatytas didžiojo pilies bokšto atstatymas, leistinas bokšto aukštis – 47 m. Ši realizacija ateityje tik sustiprintų pilies svarbą ne tik Senamiesčio dalyje, bet ir visoje Klaipėdoje, kartu turėtų teigiamą poveikį silueto ir panoramos formavimuisi.

II laipsnio vertės teritorija laikoma branduolio apsaugos žiedu – dešinėje Danės pusėje buvusi Krūmamiėsčio teritorija, dabar tai dalis Naujamiesčio, ir kairėje Danės pusėje – Frydricho priemiestis su bastioniniais įtvirtinimais.

Naujamiesčio dalies urbanistinės morfostruktūros teritorija išsiskiria nedidelių namų (3–4 aukštų) šlaitiniais čerpių stogais (tai šiek tiek artima I laipsnio vertės teritorijos fonui). Kadaisė savo aukščiu išsiskiriantis Klaipėdos viešbutis ir Muzikinio teatro bokštas aukščiausių pastatų pozicijas šioje miesto dalyje užleido neseniai pastatytam „K“ ir „D“ kompleksui. Dabar jie formuoja pagrindinį aukštybinių pastatų „mazgą“ istorinėje dalyje, todėl svarbu iš naujo įvertinti šios zonos kompoziciją.

Vaizdą ypač gadina prie Danės ir marių esančios konversinio užstatymo pobūdžio – pramonės, uosto sandėlių – teritorijos. Nuolatinė uosto teritorijų plėtra tiek kapitaliniais, tiek menkaverčiais statiniais užėmė ir sunaikino didžiąją bastioninių įtvirtinimų dalį. Regeneruojant teritoriją siūloma užstatyti ne aukštesniais

27 *Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas. Senamiesčio siluetas ir išsklotinės* (projekto autoriai N. Zubovienė, V. Zubovas, S. Prikockis), 1975 m. Klaipėdos m. savivaldybės Paminklotvarkos skyriaus archyvas.

28 *Klaipėdos senamiestis. Teritorija tarp Danės upės, Kuršių marių, jūrų prekybos uosto ir Uosto gatvės. Urbanistiniai tyrimai ir regeneravimo pasiūlymai* (moksl. vad. V. Šliogeris), 1993 m. Klaipėdos m. savivaldybės Paminklotvarkos skyriaus archyvas.

nei 3 aukštų pastatais – tai panoramoje nuo Kuršių nerijos sudarytų teritorijų aukštingumo planiškumą.

Frydricho priemiesčio teritorija paveldo požiūriu taip pat yra labai nevienalytė. Joje vyrauja perimetrinis netvarkingo užstatymo morfotipas su perimetrinio reguliaraus, laisvo planavimo intarpais, tačiau visuomeninių erdvių tipų įvairovė (aikštė, skveras, alėja, molas, prieplauka) laikoma tolesniu morfotipų tobulinimo pagrindu II laipsnio vertės teritorijoje.

III laipsnio vertės teritorija – tai Vilhelmštatu ir Didžiąja Vite vadintų teritorijų junginys, įeinantis į branduolio apsaugos žiedą. Kaip ir ankstesnės, ši teritorija nėra lygiareikšmė ir vienalytė morfotipų atžvilgiu. Bene mažiausią invaziją sovietmečiu patyrusi laisvo planavimo pastatais yra Vilhelmštato dalis į rytus nuo Herkaus Manto gatvės. Joje susiformavę ir išlikę unikalūs miesto vilų ir taškinis morfotipai. Visoje likusioje dalyje vyraujančio morfotipo nėra.

Didžiosios Vitės teritorija bene labiausiai nukentėjo nuo karo, sovietmečiu nutiesta Naujojo Uosto gatvė padarytų nuostolių nepanaikino. Nors Vitės teritorijai pagal Klaipėdos bendrąjį planą (patvirtintą 2007 04 05 Nr. T2-110) ir numatyta, tikslingai keičiant funkcinę teritorijų paskirtį, atsisakyti sandėliavimo ir gamybinės veiklos bei atkurti istorinę urbanistinę struktūrą, nesumažinant laisvai prieinamų viešųjų erdvių, vizualiųjų perspektyvų į piliavietę ir vandens erdvių, tačiau vykusio konkurso medžiaga nelabai įtikina savo galimybėmis visiškai įgyvendinti bendrojo plano uždavinius ir nelemia užstatymo aukštingumo.

IV laipsnio vertės teritorija supa I–III laipsnio vertės teritorijas, ypač pasižymi planavimo principų margumu ir gali būti dalijama į šiaurinę, rytinę ir pietinę dalis. Joje mažiausiai paveldo statusą turinčių teritorijų, jose daugiau kultūrinės vertės požymių.

Šiaurinėje dalyje yra gana skirtingos teritorijos – buvusi Bomelio Vitės (vyrauja sovietmečio statybos), Zandvėro (išlikęs 2 aukštų iki 8 m aukščio miesto

vilų užstatymo tipas su perimetriniu morfotipu, suformuotu sovietiniais metais), Įgulos gatvės (sodybinio ir miesto vilų morfotipų samplaika) ir kareivinės (XIX a. pradžios urbanistinis-architektūrinis kompleksas).

Rytinėje dalyje daugiausia laisvo planavimo ir konversinio (pramonės ir sandėlių) morfotipų pastatų, tarp kurių įsiterpę želdynai (Trinyčių ir Skulptūrų parkai). Beveik visos Danės prieigos atkarpoje nuo marių iki geležinkelio vyrauja pramonės funkcija (išskyrus siaurą ruožą ties Senamiesčiu). Šiai atkarpai reikalinga nauja urbanistinė koncepcija.

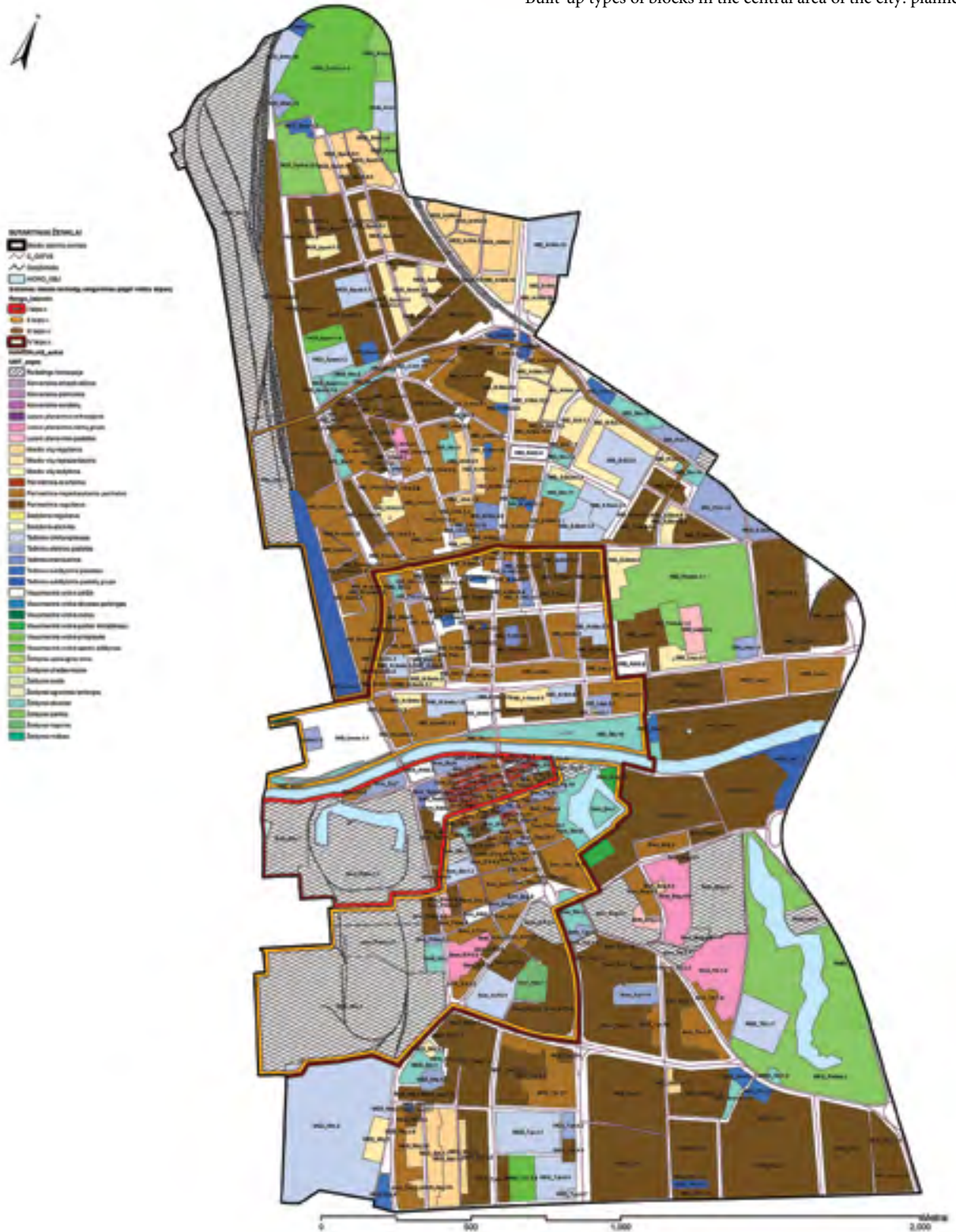
Pietinėje dalyje išsiskiria Smeltės tipinių namų rajonas. Vienintelė jos dominantė – Marijos Taikos Karalienės bažnyčia, suprojektuota 1958 m. ir aukščiu prilygstanti ikikarinei Šv. Jono bažnyčiai. Savo grakščiais bokštais ji išsiskiria pietinėje dalyje, kur dominuoja laisvo planavimo morfotipas – jį sąlygiškai galima laikyti perimetriniu. Siektina atkurti perimetrinę užstatymo struktūrą, kuri atitiktų šios dalies vertės statusą tarp kitų teritorijų.

Daugelyje centrinės dalies kvartalų (ypač I–III laipsnio vertės teritorijose) reikia lokalaus šios sistemos struktūroje likusių užstatymo spragų užpildymo. Išimtinai visas pakrantės ruožas, einantis per visas keturias vertės teritorijas, yra konversinė teritorija su urbanistinių dykrų, sandėlių, pramonės ir infrastruktūros morfotipo atmainomis, todėl naujos kokybės užstatymas, vadovaujantis gretimos struktūros užstatymo morfotipais, formuotinas visame pakrantės ruože. Siūloma vengti per ekstensyvių, periferijos sodybiniam užstatymui būdingų principų. Esamas ir rekomenduojamas centrinės dalies kvartalų užstatymo tipas pateiktas 7a ir 7b paveiksluose.

3.2. VARTŲ, AR STRUKTŪRINIŲ RIBŲ, NUŽYMĖJIMO IDĖJA

Kita centrinės dalies plėtros idėja – nužymėti vartus, ar struktūrines ribas. Šis principas nėra naujas, turi

7b. Kvartalų užstatymo tipas centrinėje dalyje: perspektyvinis
 Built-up types of blocks in the central area of the city: planned

galias istorines šaknis – jo prototipas yra miesto gyvenbinės sienos su vartais. Patekimo į miestą teritorijų išryškėjimas yra svarbus urbanistinei miesto struktūrai. Miesto ar jo dalies ribos ženklumą siūloma sieti su miesto vartų sąvoka, nes miesto prieigos yra miesto įvaizdžio formavimo teritorijos.

Vienas iš principų, artimas viduramžių miesto vartų išraiškai – aukštesniu nei foninis teritorijos užstatymas objektu pažymėti patekimą į miestą ar jo dalį. Šiuo atveju pastatas dėl savo skulptūrinės išraiškos neretai tampa miesto simboliu, t. y. objektu, padedančiu identifikuoti miestą. Tokiu atveju ypatingas dėmesys turi būti skiriamas pastato galimos įtakos miesto siluetai nustatymui. Projektuojant „miesto vartus“, būtina įvertinti galimą jų įtaką miesto siluetai ir nustatyti jų reikšmę: ar tai turi būti vietinė dominantė, pažyminti patekimo į miestą teritoriją, ar tai turi tapti ir viso miesto simboliu – aukštybiniu, savo architektūrine išraiška miesto siluete išsiskiriančiu, pastatu. Norint išvengti miesto standartizacijos²⁹, tikslinga reglamentuoti tokių miesto akcentų atsiradimo vietas ir jų parametrus, sukuriant tam tikrą sistemą urbanistinėje miesto struktūroje.

Kitas iš „miesto vartų“ formavimo principų – urbanistinio komplekso kūrimas. Šiuo atveju teritorija yra svarbi ne tik urbanistinėje miesto struktūroje: funkcijų sandauga šioje teritorijoje leidžia miestiečių pasąmonėje ją įtvirtinti kaip svarbų miesto mazgą, kur jie gali apsipirkti, pramogauti, ilsėtis, dirbti, gyventi.

3.3. CENTRINĖS DALIES AUKŠTYBINIŲ PASTATŲ IŠDĖSTYMO METODIKA

Detaliau plėtojant vartų, ar struktūrinių ribų, nužymėjimo idėją ir ieškant naujos urbanistinės saugomų teritorijų prieigų išformavimo koncepcijos, galima pa-

sitelkti K. Lyncho metodiką³⁰. Pasak jo, patekimai (*site access*), dar kitaip įvardijami mazgais (*nodes*), kurių hierarchija priklauso nuo vietos struktūros elementų ir ypatybių. Patekimas – tai savitas kliūtį (tarp skirtingo pobūdžio užstatymo) naikinantis elementas (ar jų grupė, suvokiama kaip architektūrinė stambesnių gabaritų kompozicija). Jis fiksuoja ir nužymi kitą struktūrą, taip pat yra erdvinis orientyras.

Kaip naują miesto dalies identifikavimo ženklą galima pasirinkti aukštybinius pastatus. Jais dažnai sąmoningai ženklinama riba tarp istorinio miesto ir jo priemiesčių, tarp miesto ir pakraščio. Vadovaujantis nuostatomis, kurios buvo išdėstytos Amsterdame 1995 m. vykusiame pasauliniame kongrese dėl aukštybinių pastatų plėtros, akcentuota, kad plėtra vertikalia kryptimi saugo naujų statybų skverbimąsi į istorinius branduolius.

Rengiant specialųjį Klaipėdos aukštybinių pastatų išdėstymo planą³¹, buvo vadovujamasi europine partitimi – akcentuojami patekimai į miestą per tam tikras barjerines zonų ribas. Miesto mastu centrinei daliai išskirti galimi alternatyvūs miesto kompozicinio karkaso modeliai, grindžiant poveikiu miesto siluetai, panoramoms, darnios vizualinio identiteto plėtros ir kitais kriterijais (žr. 8 pav.):

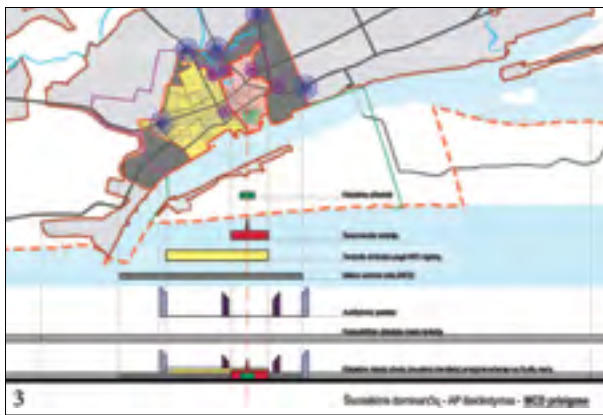
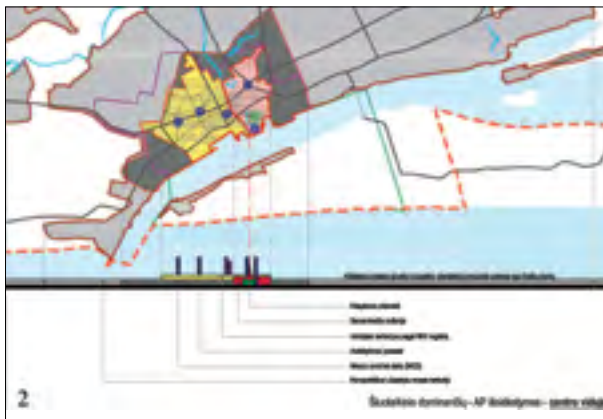
- aukštybinių pastatų išdėstymo vietos, remiantis buvusių istorinių akcentų lokacija (1);
- jų išdėstymo vietos centrinės dalies viduje (2);
- jų išdėstymo vietos centrinės dalies prieigose (3).

Pirmieji du modeliai panašūs dėl struktūros papildymo centrinės dalies viduje. Atkurti istorinius akcentus įmanoma tik Senamiesčio dalyje; šitai rekomenduoja ir regeneracijos projektai (1975 ir 1993 m.), tačiau kryžiaus formos pagrindinių objektų išsidėstymas (ne tik Senamiesčio *Cardus* ir *Decumanus* gatvių atžvilgiu,

29 Vytautas Rubavičius, „Miesto tapatumas ir išskirtinumas globalizacijos sąlygomis“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2005, 29 (4), p. 159.

30 Kevin Lynch, *The Image of the City*, Cambridge (MA): MIT Press, 1960.

31 Projekto rengėjas – VGTU Urbanistikos katedros Urbanistinės analizės mokslo laboratorija, autoriai – Inesa Alistratovaitė, Zigmantas J. Daunora, Algis Vyšniūnas.

8. Klaipėdos kompozicinio karkaso modeliai centrinei miesto daliai su aukštybinių pastatų plėtra

Models of Klaipėda's compositional framework showing the development of high-rise buildings in the central area

bet ir Naujamiesčio (buv. Krūmamiėsčio) liekanose) yra abejotinas dėl pačios morfostruktūros pokyčių ir visiškai pakitusios tūrinės-erdvinės kompozicijos. Ši

kryžiaus formos kompozicija gali būti principinė tik dėstant traukos objektus, bet ne aukštybinius pastatus, nes toks mechaniškas istorinės tiesos atkūrimas yra neįmanomas nei Vitės, nei Krūmamiėsčio teritorijoje, todėl pagrįsčiausias tokių pastatų išdėstymo būdas yra centrinės dalies prieigose ties aktyviais transporto mazgais, kuriuos supančios teritorijos turi konversinių galimybių.

Toks minėtų pastatų išdėstymo principas remiasi ir Europos miestų patirtimi, kur, dėl vienokių ar kitokių priežasčių išnykus gynybinei sienai, senamiestis kaip vertybinis miesto dėmuo nuo jį supančios miesto morfostruktūros yra atskiriamas fizinėmis ribomis. Šis metodas atitinka Klaipėdos morfostruktūros tyrime priimtą nuostatą kuo labiau saugoti istoriškai susiklosčiusius vizualinius vaizdus, kuriuose vyrauja foninis užstatymas ir kelis kartus jį viršijančios bažnyčios, o naujus vaizdo sandus kurti saugomų teritorijų prieigose.

IŠVADOS

1. Morfologiniai Klaipėdos tyrimai atskleidė dėsninę struktūros bruožą – struktūrinės miesto dalys iš esmės atitinka vieną ar kelis miestovaizdžių tipus ir sutampa su jų ribomis. Miestovaizdžių pasiskirstymas kuria nevienodo pobūdžio zonas, todėl atsiranda įvairovė vizualiniam miesto įvaizdžiui ir jo plėtros galimybėms.
2. Vertingiausi centrinės dalies morfostruktūros elementai turėtų būti saugomi ar plėtojami remiantis esamais tūriniais-erdviniais užstatymo principais.
3. Vertingų urbanistinių vietovių apsaugą būtų galima lengviau įgyvendinti, jei juridinės teritorijų ribos sutaptų su struktūrinėmis miesto audinio ribomis.
4. Miesto urbanistinių struktūrų kaita yra neišvengiama. Iš esmės yra tik du jos būdai – kaita vyks arba

savaime, arba ją reikia profesionaliai kontroliuoti. Centrinėje dalyje ji galėtų būti pagrįsta iš principo nauja urbanistine saugomų teritorijų prieigų apipavidalinimo koncepcija, kurios pagrindinė idėja – nauji morfologiniai dariniai (aukštybiniai pastatai), galėtų

būti skirtingų miesto struktūrinių dalių (pvz., istorinio miesto ir jo priemiesčių, centrinės dalies ir jos prieigų) riboženkliai. Miestų urbanistinės struktūros problemas nagrinėjančioje literatūroje jie dažnai dar yra įvardijami kaip vartai į konkrečią miesto dalį.

Gauta 2013-09-20

LITERATŪRA

- Alistratovaitė Inesa, „Uostamiesčio vizualinio įvaizdžio formavimo galimybės ir problemos: aukštybinių pastatų specialiojo plano rengimas – esama situacija ir koncepcija“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2008, 32 (2), p. 71–85.
- Alistratovaitė Inesa, „Uostamiesčio vizualinio įvaizdžio plėtros galimybės ir problemos: aukštybinių pastatų išdėstymo specialiojo plano rengimas – sprendinių konkretizavimas ir pasekmių vertinimas“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2008, 33 (2), p. 49–81.
- Daunora J. Zigmas, Kirvaitienė Salvinija, Vyšniūnas Algis, *Vilniaus vizualinio identiteto apsauga ir plėtros principai*, Vilnius: Technika, 2004.
- Dijokienė Dalia, „Lietuvos miestų istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai (Kaunas, Klaipėda, Kėdainiai)“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2006, 30 (4), p. 192–203.
- Dijokienė Dalia, „Istoriniai priemiesčiai senamiesčių struktūroje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2009, 33 (2), p. 92–99.
- Dijokienė Dalia, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*, Vilnius: Technika, 2009.
- Jurkštas Vytautas, *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*, Vilnius: Technika, 1994.
- Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas. Senamiesčio siluetas ir išsklotinės* (projekto autoriai N. Zubovienė, V. Zubovas, S. Prikockis), 1975 m. Klaipėdos m. savivaldybės Paminklotvarkos skyriaus archyvas.
- Klaipėdos senamiestis. Teritorija tarp Danės upės, Kuršių marių, jūrų prekybos uosto ir Uosto gatvės. Urbanistiniai tyrimai ir regeneravimo pasiūlymai* (moksl. vad. V. Šliogeris), 1993 m. Klaipėdos m. savivaldybės Paminklotvarkos skyriaus archyvas.
- Lynch Kevin, *The Image of the City*, Cambridge (MA): MIT Press, 1960.
- Meuser Philipp, „Experiments with Convention. European Urban Planning from Camillo Sitte to New Urbanism“, in: Krier Rob, *Town spaces*, Birkhauser, 2006, p. 248–265.
- Miškinis Algimantas, „Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos“, in: *Architektūros paminklai*, 1979, t. V, p. 19–36.
- Rubavičius Vytautas, „Miesto tapatumas ir išskirtinumas globalizacijos sąlygomis“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2005, 29 (4), p. 157–163.
- Žulkus Vladas, „Klaipėdos kultūriniai sluoksniai“, in: *Architektūros paminklai*, 1982, t. VII, p. 6–22.
- Žulkus Vladas, *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*, Vilnius: Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, 1991.

THE POTENTIAL DEVELOPMENT OF THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF KLAIPĖDA'S CENTRAL AREA

Inesa Alistratovaitė-Kurtinaitienė, Dalia Dijokienė

SUMMARY

KEYWORDS: morphological structure, central area, old town, urban development, urban design

The development of a European town is characterized by both a natural evolution and drastic breakthroughs of evolution. It could be stated that the analysis of the signs of urban historical development and change has led to the formation of the protection of historical urban heritage as opposed to the dominant urban processes. Bearing in mind that the historical kernels of towns which have withstood the test of time reflect the experience of many generations, it is essential to preserve the principles of historical built-up density and to develop them further by taking into account the established spatial patterns.

The object of the study is the central area of Klaipėda city. The morphological structure of Klaipėda city developed both in a spontaneous and a planned way. This process was influenced by more than one state; as a result certain principles of the built-up density are unique to the structure of this city. After briefly describing the singularities of the morphological structure of Klaipėda's central area the article raises such questions as whether the urban structure of Klaipėda's central area, which has emerged

through the course of history, has already exhausted its potential, if it can develop further and how and where the morphological compositions of the 21st century could yet emerge. The studies of Klaipėda's morphological structure conducted by the authors of the article reveal a systematic feature of the urban structure of this seaport town – individual parts of the city in principle correspond to one or more types of the townscape and coincide with their structural borders. The article questions the juridical borders of the urban territories that are under protection, which often differ from the structural borders of the urban pattern. The most valuable elements of the morphological structure of Klaipėda's city central area should be protected or developed further based on the existing space and volume principles of the building. The change of morphological structures could build on the basically new urban development concept of there being access to protected territories; the central idea of this concept is that new morphological compositions could serve as landmarks between the urban structural parts.

